

EV MEDIU ȘI FEUDALISM

RADU MANOLESCU

Evul mediu este epoca istorică în care în Europa, în majoritatea țărilor din Asia și în Africa de nord, feudalismul a constituit orînduirea sau formațiunea social-economică dominantă. Durata evului mediu a variat, în funcție de condițiile istorice specifice de dezvoltare ale fiecărei țări sau grup de țări, între secolele III—VII și secolele XVII—XIX.

Termenii de ev mediu și feudalism

Ce sens au termenii de ev mediu și de feudalism, cum au evoluat de-a lungul timpului și care este raportul dintre ei ?

Termenul de ev mediu, cu înțelesul de „epocă de mijloc“, nu are sens decît într-un sistem de periodizare a istoriei, în care apare plasat cronologic între o epocă istorică care l-a precedat și o epocă istorică care i-a succedat. Într-un sistem tripartit de periodizare a istoriei universale, termenul de „ev mediu“ a apărut la umaniștii italieni, în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Oglindind poziția burgheziei în ascensiune de admirație față de civilizația antichității clasice și de ostilitate față de cultura medievală, umaniștii italieni considerau perioada cuprinsă între sfîrșitul Imperiului roman de apus și epoca lor ca un răstimp de barbarie, ignoranță și regres. Considerînd-o ca o simplă epocă de tranziție între antichitate și Renaștere, ca o „epocă de mijloc“, ei au denumit-o, în limba latină, *media tempestas*, *media aetas*, *media tempora*. Termenul care s-a răspîndit cel mai mult, acela de *medium aevum*, se datorește juristului Etienne Rausin din Liège, care l-a folosit pentru prima oară în 1639. În limba franceză, sub denumirea de *moyen âge*, a fost folosit din 1657 de eruditul francez Du Cange ¹.

Folosirea termenului de ev mediu pentru a desemna o epocă istorică bine delimitată cronologic, într-un sistem tripartit de periodizare a istoriei

¹ F. Vercauteren, *Le Moyen Âge*, în *Les catégories en histoire*, Bruxelles, 1968, p. 32.

universale, și, totodată, răspîndirea lui se datoresc lui Christopher Keller (Cellarius), profesor de istorie la Universitatea din Halle. El a întocmit o serie de manuale de istorie ale căror titluri și cuprins indicau succesiunea epocilor istorice antică, medie și nouă sau modernă, și anume: *Historia antiqua* (1685), *Historia medii aevi* (1688) și *Historia nova* (1696).

Folosit inițial pentru a defini perioada cuprinsă între sfîrșitul Imperiului roman de apus și Renaștere din punct de vedere cultural, termenul de ev mediu a fost întrebuintat ulterior pentru a o desemna, în limitele cronologice de mai sus sau cu unele variații, ca o epocă istorică distinctă, într-un sistem tripartit de periodizare a istoriei universale. Și deși acest termen nu exprimă, în chip obiectiv, esența și caracterul epocii istorice indicate, el s-a răspîndit și a fost acceptat ca atare, devenind, cu tot sensul său impropriu, un termen istoric tradițional de periodizare a istoriei și de delimitare cronologică a unei epoci din istoria omenirii.

Termenii de feudal, feudalism derivă din cuvîntul feud, prin care în evul mediu dezvoltat era indicată posesiunea funciară condiționată pe care un vasal o deținea de la un senior în schimbul îndeplinirii unor servicii vasalice. Termenul de feud derivă din cuvîntul franc *fehu-ôd*, care însemna inițial vite, iar apoi, prin extindere, avere, răsplată, remunerare a unor slujbe. Pe măsură ce posesiunea funciară viageră și condiționată de îndeplinirea serviciilor cu precădere militare din epoca Carolingienilor s-a transformat în secolele X—XI într-o posesiune funciară ereditară și condiționată de îndeplinirea unor servicii mai complexe, dar cu precădere tot militare, termenul carolingian cult de *beneficium* a fost treptat înlocuit, tocmai pentru a marca această prefacere, cu termenul *fehu-ôd*, latinizat sub forma de *feodum* sau *feudum*. Inițial, termenul de feud, feudal privea deci raporturile, bazate pe deținerea feudului, dintre senior și vasal.

Treptat, termenul de feudal a căpătat o accepție mai largă, pentru a desemna fie structura socială și politică din evul mediu, ca în glosarul din secolul al XVII-lea al englezului Henry Spelman, fie, mai ales, regimul politic din evul mediu, ca în lucrările din secolul al XVIII-lea ale contelui de Boulainvilliers sau ale ilumiștilor Montesquieu și Voltaire. În timpul revoluției franceze, termenul de feudal a fost extins, aplicîndu-se și obligațiilor țaranilor dependenți față de seniori, o serie de decrete ale Adunării Naționale Constituante din 4 august 1789, suprimînd „drepturile feudale” (dijme, corvezi, taxe), percepute de nobilime de la țaranii de pe domeniile ei. În cursul secolului al XIX-lea a intrat în circulație, îndeosebi în domeniul istoriografiei, termenul mai cuprinzător de societate feudală, prin care erau indicate ansamblul relațiilor sociale și regimul politic din evul mediu.

Formarea celor doi termeni — evul mediu desemnînd o epocă istorică și feudalismul indicînd inițial un regim social-politic — a fost urmată de stabilirea treptată a raportului dintre ei, ajungînd a exprima regimul social-politic feudal al epocii medievale. În acest raport și cu această accepție cei doi termeni apar deja, deși încă insuficient de clar, în glosarul lui Henry Spelman sau în lucrări ale lui Montesquieu și Voltaire.

Poziția istoriografiei din secolele XVIII—XIX față de evul mediu ca epocă istorică oglindește, în fond, ca și în vremea Renașterii, poziția diferitelor

sale curente față de regimul social-politic feudal al evului mediu. Astfel, iluminiștii din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și ideologii Revoluției franceze, oglindind ideologia militantă antifeudală și anticlericală a burgheziei revoluționare, au adoptat o poziție ostilă față de evul mediu, subliniind îndeosebi inegalitatea și abuzurile, ignoranța și misticismul care domneau în societatea feudală. Astfel, Voltaire în lucrarea sa *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations* scria: „atunci când se trece de la istoria Imperiului roman la istoria din Occident a popoarelor care l-au dus la pieire, se poate face o asemănare cu un călător care, la ieșirea dintr-un oraș minunat, se trezește într-un deșert acoperit cu măracini. Douăzeci de graiuri barbare au urmat acestei frumoase limbi latine care se vorbea din fundul Iliriei pînă în munții Atlas. În locul acelor înțelepte legiuiri care cîrmuiau jumătate din emisfera noastră, nu se mai găsesc decît obiceiuri barbare. Rațiunea umană s-a cufundat în superstițiile cele mai întunecate. Aceste superstiții au făcut din călugări seniori și prinți, avînd sclavi care nu îndrăznesc măcar să se plîngă”².

În perioada Revoluției franceze și a Restaurației, ideologii reacțiunii feudale, ca Joseph de Maistre sau Louis de Bonnard, au preamărit evul mediu, considerîndu-l ca o epocă de stabilitate și ordine. Acestei idealizări și preamăriri a evului mediu i-au ripostat o serie de istorici exponenți ai burgheziei revoluționare din al doilea sfert al secolului al XIX-lea, ca Augustin Thierry, François Mignet, François Guizot, Jules Michelet, care, la rîndul lor, au caracterizat evul mediu ca o epocă de inegalitate și de nedreptate socială, înfățișînd și justificînd lupta burgheziei împotriva regimului feudal-absolutist. Augustin Thierry, de pildă, în lucrarea sa *Essai sur l'histoire du Tiers-Etat* scria că „burghezia, stare nouă ale cărei crezuri sînt egalitatea civică și libertatea muncii, se ridică împotriva nobilimii și a șerbiei și nimește pentru totdeauna dualitatea socială a epocii feudale”³.

Istoriografia occidentală tradiționalistă din ultimele decenii restrînge în genere feudalismul la țările apusene ale Europei, în care, în evul mediu, paralel cu relațiile de producție feudale, dintre șerb și feudal, au existat, sub forma lor clasică, și raporturile feudo-vasalice, dintre vasal și senior. Astfel, Joseph Calmette considera în *La société féodale* că „lumea feudală cuprinde Occidentul creștin al Europei și țările din Orient întemeiate de cruciade”⁴. F. L. Ganshof considera și el în *Qu'est-ce que la féodalité?* că societatea feudală este proprie Europei occidentale din secolele X—XIII, și anume, statelor născute din dezmembrarea imperiului carolingian (Franța, Germania, Italia) și celor care au suferit influența acestora (Anglia, Spania, statele latine întemeiate de cruciați în Orientul Apropiat)⁵. Iar Robert Boutruche susține în *Seigneurie et féodalité* că „fără contract vasalic, fără feud, fără organizare socială și politică bazată pe legături private de o natură particulară, nu

² Citat de F. Vercauteren, *op. cit.*, p. 35.

³ Citat de F. Vercauteren, *Conceptions et méthodes de l'histoire des villes médiévales au cours du dernier demi-siècle (Rapport-Supplément)*, în XII-e Congrès International des sciences historiques, Vienne, 1965, Vol. V, Actes, p. 650.

⁴ J. Calmette, *la société féodale*, Paris, 1927, p. 192.

⁵ F. L. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité?*, Bruxelles, 1957, pp. 11—12.

există regim feudal”⁶. Un punct de vedere, în esență similar, deși mai atențat și, îndeosebi, mai puțin categoric exprimat, îl are și Guy Fourquin în recenta sa sinteză *Seigneurie et féodalité au Moyen Age*⁷. Așadar, potrivit unei concepții curente în istoriografia occidentală tradiționalistă, existența feudalismului ar fi condiționată, în primul rând, de existența raporturilor feudo-vasalice dintre seniori și vasali, considerate drept „relații feudale” propriu-zise și nu de cea a relațiilor de producție dintre seniorii feudali și țărani dependenți, pentru care se folosește termenul aparte de „relații senioriale”. Feudalismul propriu-zis ar fi existat, deci, în evul mediu numai în acele țări din Europa apuseană în care, paralel cu „relațiile senioriale”, s-au format și „relații feudale”.

În istoriografia occidentală au existat și există însă și alte puncte de vedere, mai nuanțate. S-a arătat mai sus că termenii de ev mediu și de feudalism au fost folosiți inițial pentru a desemna o anumită epocă istorică și apoi regimul social-politic corespunzător din Europa apuseană. În secolul nostru, acești termeni au fost treptat extinși de unii istorici, pentru a desemna o epocă istorică corespunzătoare și un regim social-economic și politic asemănător și asupra istoriei altor țări ale Europei, iar apoi și a unor țări din Asia și din nordul Africii. Astfel s-a ajuns treptat la punctul de vedere că evul mediu reprezintă o epocă a istoriei universale, iar feudalismul un regim social-economic și politic corespunzător acestei epoci, valabile, în ansamblu, pentru majoritatea țărilor lumii. Marc Bloch, de pildă, deși considera în sinteza sa *La société féodale* că societatea feudală este proprie Europei occidentale și, în parte, celei centrale, restul continentului fiind o „Europă extra-feudală”, își punea, totuși, problema dacă denumirea de societate feudală nu ar trebui extinsă și asupra altor țări ale lumii în evul mediu⁸. Tendința de a considera drept feudale societățile din Europa sud-estică și răsăriteană, din Orientul musulman sau din Japonia devine tot mai frecventă după cel de-al doilea război mondial în istoriografia occidentală, îndeosebi în rândurile istoricilor influențați de marxism. Astfel, istoricul orientalist Claude Cahen înclină să admită, dar cu unele rezerve, că „tendințe feudale care nu pot fi negate, deși încă limitate și specifice, au luat naștere înăuntrul lumii bizantine, al lumii musulmane și, poate, mai târziu, al lumii rusești...” ; în schimb, nu își manifestă rezerve în ceea ce privește caracterul feudal al societății medievale din Japonia⁹.

Istoriografia marxistă din țările socialiste și istoricii marxști din alte țări, lărgind conținutul termenului, înțeleg prin feudalism formațiunea social-economică sau orînduirea feudală, care cuprinde modul de producție feudal și suprastructura generată de relațiile de producție feudale. În cadrul modului de producție feudal, relațiile de producție dintre cele două clase fundamentale ale societății feudale, feodalii și țărani dependenți, reprezintă rela-

⁶ R. Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, vol. I, Paris, 1959, p. 24.

⁷ G. Fourquin, *Seigneurie et féodalité au Moyen Age*, Paris, 1970, pp. 5—10.

⁸ M. Bloch, *La société féodale, I. La formation des liens de dépendance*, Paris, 1939, pp. 4, 27.

⁹ Cl. Cahen, *Reflexions sur l'usage du mot „féodalité”*, în: „Recherches internationales à la lumière du marxisme. Féodalisme”, nr. 37, mai-juin 1963, pp. 205, 212—214.

țiile sociale principale, iar raporturile feudo-vasalice, dintre membrii clasei feudale, reprezintă relațiile sociale secundare. Așadar, feudalismul nu este condiționat de existența raporturilor feudo-vasalice dintre seniori și vasali, ci, în primul rând, este determinat de existența relațiilor de producție dintre feudali și țărani dependenți. De altfel, raporturi feudo-vasalice au existat în evul mediu nu numai în Occident, ci, în diverse forme specifice, între feudali, între feudali și monarh sau între monarhii vecini — în aproape toate țările din Europa centrală și răsăriteană, precum și în unele țări din Asia sau din nordul Africii.

În consecință, apare firesc a considera că feudalismul a existat, ca orînduire socială dominantă, în toate țările în care s-au format relații de producție feudale între feudali și țărani dependenți, adică în întreaga Europă, în majoritatea țărilor din Asia și în Africa de nord, într-o epocă ale cărei limite cronologice au variat, în funcție de condițiile istorice specifice ale fiecărei țări, între secolele III—VII și XVII—XIX. Așadar, istoriografia marxistă consideră că, în ansamblu, evului mediu ca epocă istorică îi corespunde feudalismul ca orînduire socială¹⁰.

Caracterul de universalitate al istoriei evului mediu

Care sînt, în lumina concepției marxiste privitoare la orînduirea feudală, caracterele generale și comune ale feudalismului, care i-au dat în epoca medievală un caracter de universalitate și care sînt, așadar, problemele de căpetenie pe care le cercetează istoria evului mediu? Existența unor caractere generale, comune feudalismului pe plan universal, se îmbină, în chip firesc, cu existența unor trăsături particulare, specifice unor țări și popoare sau grupuri de țări și popoare în evul mediu.

Proprietatea funciară feudală a constituit baza feudalismului deoarece, în funcție de ea, s-au format relațiile de producție feudale între feudalul proprietar funciar și țăranul posesor al lotului de pămînt. Pe baza aceleiași proprietăți funciare feudale s-au format și relațiile feudo-vasalice între seniorul care acorda feudul și vasalul care îl primea. Proprietatea funciară feudală, sub forma domeniului feudal, se întîlnește în toate țările în care au predominat relații feudale: beneficiu și feud în Europa de apus, votcina și pomestia în Rusia, domeniul boieresc în Țara Românească și Moldova și domeniul nobiliar în Transilvania, ikta în țările musulmane etc. Deoarece între proprietarul funciar feudal și posesorul țăran și între seniorul care acorda feudul și vasalul care îl primea se stabileau obligații reciproce, proprietatea feudală era o proprietate condiționată de îndeplinirea unor anumite obligații, o proprietate incompletă, de fapt, o stăpînire funciară feudală.

Paralel cu formarea proprietății funciare feudale au luat naștere și cele două clase sociale fundamentale ale societății feudale: clasa dominantă a proprietarilor feudali și clasa exploatată a țăranilor dependenți.

¹⁰ *Istoria universală în zece volume*, vol. III, București, 1960, p. V.

Exploatarea feudală a generat lupta de clasă a țăranilor dependenți împotriva feudalilor, care s-a desfășurat în forme variate: nesupunerea la îndeplinirea obligațiilor feudale, fuga de pe domenii, haiducia, războaiele sau războaiele țărănești.

Orașul medieval — centru de producție meșteșugărească și comercial — a reprezentat un pas mai departe față de orașul din antichitate, prin nivelul mai înalt al dezvoltării meșteșugurilor, bazate pe munca meșteșugarilor liberi, prin reglementarea producției de către bresle sau corporații organizate de orașeni (Europa de apus) sau patronate de stat (Bizanț, Orient), prin desfășurarea unei lupte de clasă complexe, prin existența unei autonomii municipale, mai ales în Europa de apus, prin dezvoltarea unei culturi orășenești. De aceea, pentru însemnătatea lor, orașele au și fost numite, pe drept cuvânt, de către Marx „floarea cea mai frumoasă a evului mediu”¹¹.

În condițiile dezvoltării producției și schimbului de mărfuri, într-o serie de țări europene au început să se formeze, în ultimele secole ale evului mediu, în perioada feudalismului târziu, relațiile capitaliste și cele două clase ale noului mod de producție, burghezia și proletariatul, în Italia, în secolele XIV—XV, în Țările de Jos, Germania, Anglia, Franța în secolul al XVI-lea.

Formarea bazei economice a feudalismului a avut ca urmare formarea și a unei suprastructuri feudale corespunzătoare, în domeniul politic (statul feudal) și ideologic (religiile și bisericile respective, cultura feudală dominantă).

Statul feudal a reprezentat instrumentul de dominație al clasei feudale asupra maselor populare și îndeosebi a țăranimii dependente. Această esență de clasă a statului feudal a rămas aceeași în tot cursul evului mediu independent de stadiul evoluției sale politice (stat al fărâmițării feudale, stat centralizat, monarhie absolută) sau de denumirea pe care a purtat-o (imperiu, regat, principat, sultanat, emirat, hanat etc.).

Formarea relațiilor feudale a fost totodată însoțită de nașterea sau răspândirea pe scară largă a unor religii și biserici cu caracter universal (îndeosebi creștinismul și islamismul), al căror scop era justificarea și consacarea orânduirii și ordinii feudale. De aceea, biserica catolică a și fost caracterizată de Friedrich Engels drept „supremă chintesență și consfințire a dominației feudale existente”¹², caracterizare care se aplică, în ansamblu, și celorlalte religii și instituții religioase din evul mediu.

Formarea relațiilor feudale a fost însoțită și de apariția culturii feudale. Puterea economică și politică aparținând clasei dominante a feudalilor laici și eclesiastici, iar biserica jucând un însemnat rol ideologic, cultura dominantă a dobândit un caracter feudalo-bisericesc. Paralel cu cultura dominantă feudalo-bisericească și adesea în opoziție cu ea a existat și o cultură populară, iar în condițiile dezvoltării orașelor s-a format cultura orășenească. Ca urmare a apariției burgheziei s-a născut și concepția ei corespunzătoare despre natură și societate, ideologia burgheziei în ascensiune, oglindită îndeosebi în forma-

¹¹ Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, București, Edit. Politică, 1960, p. 714.

¹² Friedrich Engels, *Războiul țărănesc german*, în *K. Marx-Fr. Engels, Opere*, vol. 7, București, Edit. Politică, 1960, p. 371.

rea, în secolele XV—XVI, a ideologiei progresiste a Umanismului (Renașterea intelectuală), a Renașterii artistice și a Reformei religioase.

Caracterul de universalitate a istoriei evului mediu se datorește, însă, nu numai unor caractere generale și comune ale feudalismului pe plan mondial, ci și unor permanente legături și influențe care au existat între diferitele țări și popoare ale lumii medievale. În evul mediu au avut loc mari migrații de popoare, desfășurate fie în interiorul Europei, ca migrațiile popoarelor germane și slave, fie din Asia în Europa și Africa, ca acelea ale hunilor, arabilor, tătarilor sau turcilor otomani. S-au format mari state bicontinentale sau tricontinentale, ca Imperiul bizantin, Califatul arab, statul mongol, Imperiul otoman, ale căror stăpîniri se întindeau în două sau trei continente (Europa, Asia, Africa de nord). Au existat permanente legături și influențe culturale, datorită cărora s-au transmis creații spirituale ale antichității sau ale evului mediu pe arii geografice largi. Arabii, de pildă, au preluat și prelucrat realizări științifice ale grecilor antici și ale Bizanțului, pe care apoi le-au retransmis, prin școlile din Spania arabă, Europei apusene sau au răspândit în Orientul Apropiat și Europa unele descoperiri ale indienilor și chinezilor, ca notația cifrică zecimală, hîrtia, praful de pușcă sau busola.

De aceea, această multilaterală interdependență între diferitele țări sau continente ale lumii medievale impune ca istoria evului mediu să fie concepută și tratată pe plan realmente universal, ca un proces unitar în marea sa diversitate.

Evul mediu — epocă de progres sau de regres ?

Începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe măsura îmbogățirii informației documentare și a lărgirii concepției istorice, s-a putut realiza o cunoaștere mai multilaterală, mai aprofundată și mai obiectivă decît înaintea a evului mediu. Istoriografia marxistă, punînd la baza cercetării istoriei societății o concepție cu adevărat științifică, a putut stabili criterii de apreciere obiectivă a fiecărei orînduirii sociale și a rolului ei în istoria umanității. Totodată, influența istoriografiei marxiste s-a făcut simțită și în istoriografia occidentală, îndeosebi în studiile privind evoluția social-economică. Astfel, treptat, „legendelor întunecate“ sau „legendelor aurite“ asupra evului mediu le-a luat tot mai mult locul o apreciere din ce în ce mai nuanțată, care ține seama atît de umbrele, cît și de luminile acestei epoci.

A face o judecată de valoare asupra evului mediu înseamnă a-l compara cu orînduirea care l-a precedat și cu cea care i-a urmat, în funcție de un criteriu care să reprezinte o măsură de evaluare valabilă pentru toate orînduirile. „Criteriul suprem“ — după cum îl denumea V. I. Lenin — îl constituie măsura în care o orînduire creează condițiile necesare dezvoltării economice a societății¹³. Din acest punct de vedere, feudalismul a creat condiții superioare celor din sclavagism dezvoltării forțelor de producție și creșterii productivității muncii. Spre deosebire de sclavul din antichitate, țăranul

¹³ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 16, București, Edit. Politică, 1963, p. 226.

dependent, principalul producător de bunuri materiale în feudalism, era co-interesat în procesul de producție — avea gospodăria sa, o posesiune funciară în folosință, pentru care era obligat față de proprietarul feudal cu prestații în muncă sau redevențe în natură sau bani — iar dependența sa, chiar în cazul șerbiei, era mai puțin apăsătoare decât a sclavului. Totodată, spre deosebire de sclavul meșteșugar, meseriașul breslaș din evul mediu era un om liber, care, deși îngrădit de unele restricții corporatiste, se putea bucura de rodul muncii sale. Interesul sensibil mai mare în muncă al țaranului dependent și al meșteșugarului breslaș decât al sclavului a stat, în esență, la baza progresului economic pe care evul mediu l-a realizat față de antichitate. Un progres economic realizat în ansamblu, dar a cărui curbă de evoluție nu a fost totdeauna ascendentă și nici scutită, îndeosebi la începutul evului mediu, de rămăneri în urmă față de antichitate.

Evul mediu primise de la antichitate o moștenire prea. În apusul Europei, criza sclavagistă din ultimele secole de existență ale Imperiului roman dusese la decăderea economiei, la depopularea orașelor și la ruralizarea provinciilor, la reducerea schimbului dintre oraș și sat și interprovincial, la destrămarea instituțiilor publice și la declinul culturii. Marca migrație a populațiilor a grăbit și a adâncit acest proces, care începuse să se manifeste înainte de venirea migratorilor. Primele secole ale evului mediu au reprezentat în Europa de apus o epocă de contracție economică — accelerarea declinului orașelor și a ruralizării, diminuarea comerțului intern și extern, scăderea nivelului tehnic. Cu toate acestea, pieirea sclaviei și geneza relațiilor feudale creau, prin interesul în muncă sporit al șerbului în raport cu al sclavului, premisele sociale ale unei treptate redresări economice, care ulterior a ajuns să depășească nivelul realizărilor pe plan economic al antichității.

În evul mediu s-au născut ori s-au răspândit o serie de invenții tehnice care au împins considerabil înainte dezvoltarea materială și culturală a societății — plugul pe roți, moara de apă și de vânt, procedee noi în minerit, metalurgie, țesătorie, atelajul modern și scara de șa, cirna scufundată în apă, busola, tipuri mai perfecționate de corăbii cu pânze, praful de pușcă și armele de foc, hîrtia, tiparul. Progresul economic constatat în întreaga Europă începînd cu secolul al XI-lea se oglindește în mișcarea de colonizare internă, care a dus la o considerabilă extindere a suprafețelor cultivate și la întemeierea de noi așezări, în renașterea sau înființarea de orașe, în avîntul meșteșugurilor urbane organizate în bresle, în intensificarea comerțului intern și a celui extern pe Marea Mediterană și pe Marea Nordului și Marea Baltică și într-un apreciabil spor demografic.

În condițiile dezvoltării tehnicii, ale acumulării unor capitaluri rezultate din negoț, camătă sau meserii și ale formării unei mîini de lucru salariate, ca și ale lărgirii schimbului, ca urmare a marilor descoperiri geografice, în unele țări din Europa apuseană, ca Italia, Țările de Jos, Germania, Anglia, Franța, au apărut în secolele XIV—XVI relații capitaliste, care au dat un nou impuls dezvoltării economice și sociale europene. Au apărut preproletariatul, înaintașul clasei muncitoare, și burghezia, vestind astfel începutul înlocuirii feudalismului în declin cu capitalismul.

Marea migrație a popoarelor a contribuit, de asemenea, considerabil la schimbarea înfățișării demografice și etnice a vechii lumi. Migrația popoarelor germane și slave a dus la formarea actualelor popoare și limbi române, germanice și slave din Europa. Procesul formării lor s-a încheiat atât în apusul, cât și în răsăritul continentului, în linii mari, în ultimele secole ale mileniului I; poporul român, plămădit în această perioadă, are, deci, aceeași vechime ca și celelalte popoare ale Europei din ramurile romanică, germanică și slavă. Cam în aceeași epocă s-au pus și bazele principalelor state din Europa. Așadar, în linii mari, popoarele, limbile și statele actuale ale Europei își au originea în perioada de sfârșit a feudalismului timpuriu. În condițiile formării relațiilor capitaliste, în Europa de apus, în secolele XV—XVI, în Europa centrală și de răsărit, în secolele următoare, au luat naștere națiunile. Migrația și cucerirea arabă din secolele VII—VIII au creat, de asemenea, condițiile necesare formării popoarelor și țărilor arabe din Orientul Apropiat și din nordul Africii.

Centrelor de civilizație ale antichității greco-romane, axate în jurul Mării Mediterane, li s-au adăugat în ultimele secole ale mileniului I cele de origine medievală, ca Imperiul carolingian și Imperiul german, țările din centrul și sud-estul Europei, Rusia kieveană. În același timp, Imperiul roman de răsărit, regrecizat, a devenit, pentru aproape o mie de ani, centrul strălucitei civilizații bizantine, moștenitoare a tradițiilor clasice greco-romane și a celor orientale.

În primele secole ale evului mediu, cultura a suferit în Europa de apus un vizibil regres, datorită declinului orașelor, care constituiseră în antichitate principalele centre de creare și de difuzare a culturii. În schimb, în Imperiul bizantin sau în Califatul arab, în India sau China, unde s-au păstrat centre urbane mai numeroase, mai populate și mai active, nivelul cultural depășea pe cel din Occident.

În secolele XI—XII, maturizarea relațiilor feudale și renașterea urbană au creat și în Occident condiții prielnice pentru laicizarea și propășirea culturii. A apărut literatura cavalerescă și orașenească care, adresându-se unui auditoriu mai larg, au fost redactate în limbile populare. Universitățile medievale, create în orașele din Europa apuseană și centrală în secolele XII—XVI, au devenit focare de cultură care, deși stânjinite de controlul spiritual al bisericii și tributare metodei scolastice de predare, au contribuit simțitor la progresul și difuzarea culturii. În același timp, intensificarea legăturilor economice și politice dintre Occident și Orient în secolele XI—XIII a dat apusenilor posibilitatea să ia contact, îndeosebi prin mijlocirea arabilor, cu realizările gândirii eline și bizantine și cu cele ale Orientului Apropiat și Îndepărtat.

În secolele XV—XVI, declinul feudalității laice și ecleziastice și formarea și ascensiunea burgheziei au dus în Europa de apus la declinul culturii feudalo-clericale și la apariția și înflorirea culturii burgheze, sub forma Renașterii intelectuale și artistice și a Reformei religioase. Oglindind ideologia burgheziei în ascensiune, Renașterea, deși cronologic aparține evului mediu târziu, vestea pe plan ideologic și artistic sfârșitul feudalismului. Expresie a țelurilor și năzuințelor noii clase burgheze, Renașterea a dat naștere unui nou concept, progresist, despre natură și societate, despre valoarea omului, oglindit

în crearea unor capodopere de cultură și artă, datorate unor gânditori și artiști remarcabili. De aceea, pe drept cuvânt, Friedrich Engels a definit Renașterea drept „cea mai mare răsturnare progresistă din câte cunoscuse pînă atunci omenirea”¹⁴.

În același timp s-a realizat o cunoaștere mai aprofundată a lumii. Marile descoperiri geografice de la sfîrșitul secolului al XV-lea și de la începutul secolului al XVI-lea și progresele astronomiei din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea au lărgit considerabil orizontul geografic și cosmic limitat, moștenit de la antichitate. Circumnavigația Africii, descoperirea Lumii Noi, ca și înconjurul lumii realizat de Magellan au oferit oamenilor posibilitatea să-și dea mai bine seama de forma, dimensiunile și înfățișarea globului pămîntesc în ansamblul său. Studiile lui Copernic, Kepler și Galileu au dus la infirmarea concepției biblice și ptolemeice din antichitate a geocentrismului și la fundamentarea teoriei heliocentrice.

În ansamblu, realizările materiale și spirituale ale evului mediu au depășit pe cele ale antichității, după cum cele ale epocii moderne au întrecut pe cele medievale. Feudalismul a reprezentat astfel, în cadrul procesului succesiunii orînduirilor sociale, o nouă treaptă pe scara evoluției ascendente a umanității; de aceea și Karl Marx sublinia că „în linii generale, modurile de producție asiatic, antic, feudal și burghez modern reprezintă respectiv epoci de progres ale formațiunii economice a societății”¹⁵.

Periodizarea istoriei evului mediu

Periodizarea evului mediu implică o delimitare cronologică a sa în raport cu epoca precedentă și cu cea următoare, care este mai veche, și o împărțire a sa în perioade, care este mai nouă.

În genere, istoriografia occidentală tradiționalistă pornește de la criterii eclecticice de periodizare, în care se îmbină factorii social-economici, politici, culturali și religioși și tinde să periodizeze istoria universală, în ansamblul ei, în funcție de periodizarea istoriei Europei occidentale.

Ca date de început ale istoriei evului mediu au fost propuse despărțirea Imperiului roman în Imperiul roman de apus și în Imperiul roman de răsărit (395), migrația „barbarilor” în Imperiul roman de apus și constituirea regatelor „barbare” (secolul al V-lea), sfîrșitul Imperiului roman de apus (476), cuceririle arabe în Mediterana Occidentală și în Spania (a doua jumătate a secolului al VII-lea-începutul secolului al VIII-lea) sau chiar epoca lui Carol cel Mare. Ca date de sfîrșit ale istoriei evului mediu au fost propuse cucerirea Constantinopolului de către turci (1453), marile descoperiri geografice și îndeosebi descoperirea Americii (1492), Renașterea (a doua jumătate a

¹⁴ Friedrich Engels, *Dialectica naturii*, în K. Marx-Fr. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, București, Edit. Politică, 1967, p. 51.

¹⁵ Karl Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, București, E.S.P.L.P., 1954, p. 10.

secolului al XV-lea), Reforma și îndeosebi începutul Reformei în Germania, prin afișarea de către Martin Luther a tezelor sale pe ușa catedralei din Wittenberg (1517). Se constată, însă, tot mai mult tendința de a se stabili termene mai puțin rigide, atât pentru începutul, cât și pentru sfârșitul evului mediu¹⁶.

Pornind de la nivelul de dezvoltare al feudalismului, conceput ca un regim social-politic, istoriografia occidentală din ultimele decenii împarte evul mediu în două sau mai ales în trei perioade, cu limite cronologice variabile. Unii medievști francezi și italieni împart evul mediu în „ev mediu timpuriu” și „ev mediu târziu”. Cei mai mulți medievști francezi, germani, englezi împart, însă, evul mediu în „ev mediu timpuriu”, „ev mediu clasic” sau „ev mediu dezvoltat” și „ev mediu târziu”¹⁷.

Istoriografia marxistă, care consideră că, în ansamblu, evului mediu ca epocă istorică îi corespunde feudalismul ca orînduire socială, pune la baza periodizării istoriei evului mediu criteriul științific al nivelului de dezvoltare a relațiilor feudale, atât a celor de producție, dintre feudali și țărani dependenți, care constituie relațiile sociale principale, cât și a celor feudo-vasalice, dintre seniori și vasali, care constituie raporturile sociale secundare.

Periodizarea istoriei evului mediu pe plan universal întâmpină dificultăți obiective, deoarece limitele cronologice inițiale și finale ale evului mediu și ale fiecăreia dintre perioadele sale variază, în raport cu condițiile de dezvoltare istorică, de la țară la țară sau de la grupuri de țări la grupuri de țări. Pe plan istoric universal, periodizarea evului mediu, în funcție de evoluția relațiilor feudale, ar putea fi înfățișată, în linii mari, astfel.

Feudalismul timpuriu a început mai întâi în China (sec. III—IV), apoi în Imperiul roman de apus și de răsărit (sec. V—VI), în centrul și în răsăritul Europei (sec. VI—X) și la arabi (sec. VII—VIII).

Feudalismul dezvoltat a început mai întâi în China (sec. VIII—IX), apoi în Europa apuseană (sec. XI) și în Europa centrală și răsăriteană (sec. XII—XIV).

Feudalismul târziu a început cel mai devreme în Europa de apus (sec. XVI), apoi în Europa centrală și răsăriteană (sec. XVII—XVIII), iar mai târziu în unele țări din Asia și Africa (sec. XVIII). Înlocuirea relațiilor feudale cu cele capitaliste și, deci, sfârșitul evului mediu, a avut loc mai devreme în Europa de apus (sec. XVII—XVIII), apoi în Europa centrală și răsăriteană (sec. XVIII—mijlocul sec. XIX) și mai târziu în țările din Asia și Africa (în cursul sec. XIX).

Așadar, pe plan istoric universal, începutul evului mediu poate fi plasat între secolele III—VII, iar sfârșitul său — între secolele XVII—XIX. Ținând însă seama că formarea, înflorirea și destrămarea feudalismului s-au desfășurat, în formele cele mai caracteristice, îndeosebi în Europa apuseană, începutul evului mediu poate fi considerat în a doua jumătate a secolului al V-lea, când a avut loc prăbușirea orînduirii sclavagiste în Imperiul roman de apus,

¹⁶ C. Van De Kieft, *La périodisation de l'histoire du Moyen Age*, în *Les catégories en histoire*, p. 42.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 43—44, 49—50.

iar sfârșitul său — la mijlocul secolului al XVII-lea, o dată cu revoluția burgheză din Anglia, prima revoluție burgheză de importanță europeană, în cursul desfășurării căreia a avut loc în această țară înlocuirea orînduirii feudale cu orînduirea capitalistă¹⁸.

Bibliografie

I. Introduceri în studiul istoriei și al metodei de cercetare istorică în genere și îndeosebi în studiul istoriei evului mediu și al metodei de cercetare a istoriei medievale :

- Einführung in das Studium der Geschichte*, Herausgegeben von W. Eckermann und H. Mohr, Berlin, 1966.
- L'histoire et ses méthodes*, Volume publié sous la direction de Ch. Samaran, Bruges, 1961.
- L. Halphen, *Initiation aux études d'histoire du Moyen Age*, Paris, 1952.
- M. Pacaut, *Guide de l'étudiant en histoire médiévale*, Paris, 1968, 170 p.
- G. Pepe, *Introduzione allo studio del medioevo latino*, Milano, 1942.
- H. Quirin, *Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte*, Braunschweig, 1964.
- J. Schneider, *La machine et l'histoire. De l'emploi des moyens mécaniques et électroniques dans la recherche historique*, Moscova, 1970 (*XIIIe Congrès International des sciences historiques*, Moscou, 16—23 Août 1970).

II. Lucrări privitoare la evoluția concepției despre ev mediu și feudalitate, la problematica și la periodizarea evului mediu :

- Cl. Cahen, *Réflexions sur l'usage du mot „féodalité”*, in „Recherches internationales à la lumière du marxisme. Féodalisme”, nr. 37, mai-juin 1963, pp. 203—214.
- N. I. Konrad, „Evul mediu” în știința istorică, în „Analele româno-sovietice. Istorie”, 1956, nr. 3, pp. 30—52.
- F. Vercauteren, *Le Moyen Age*, în *Les catégories en histoire*. Etudes publiées par Chaïm Perelman, Bruxelles, 1968, pp. 29—39.
- N. Iorga, *Bazele necesare unei noi istorii a evului mediu*, în: *Idem, Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, Buc., 1944, pp. 125—136.
- Idem*, *Zădărnicia împărțirilor obișnuite ale istoriei universale*, în *Ibidem*, pp. 169—172.
- C. Van De Kieft, *La périodisation de l'histoire du Moyen Age*, în *Les catégories en histoire*, pp. 41—56.
- R. Manolescu, *Evul mediu — epocă de progres sau de regres?* în „Almanahul civilizației”, 1970, pp. 88—91.

¹⁸ *Istoria universală în zece volume*, vol. III, pp. VI—VII.